

Del Coradazzija in Spinata o starih mejnih kamnih v Furlaniji sestoji iz treh knjižic. V njih pa avtorja poleg mejnih kamnov, ki so nastajali ob določevanju državnih meja na območju Furlanije skozi stoletje (1521, 1797, 1805, 1807, 1809, 1811, 1814, 1866, 1920, 1947; v opombah nakazujeta pisca tudi nove razmere, nastale z letom 1992: slovensko-italijanska meja), opisujeta še pota, s pomočjo katerih je mogoče slediti starim (pa tudi sedanjim), mejam, na priloženih geografskih kartah podajata potek zgodovinskih meja in označujeta lego kamnov, ki so še in situ. Na tak način opisujeta meje, ki začenjajo na prelazu Passo dell'Oregone v Karniji ter končujejo v lagunah Marana zahodno od Oglega. Celoten popis meje je razdeljen na 39 sektorjev, ki nudijo tudi popise območij na slovenski jezikovni in državni meji (med Tabljo v Kanalski dolini in Brazzanom v furlanski ravnini blizu Krmina). Opisi dostopov na stare meje segajo tudi na slovensko stran in pri tem uporabljata avtorja vodnika slovenske toponime. V posebnih poglavjih pisca tudi podajata tipologijo mejnih kamnov ter jih ustrezno klasificirata.

Mejniki iz časa, ko je potekala razmejitve med beneško republiko in Avstrijo (1521–1797), so bili zelo pogosto le v kamen vklesani križi. Kasneje je beneško ozemlje označevala tudi v kamen vklesana podoba beneškega leva. Zelo malo je ohranjenih mejnikov, ki so označevali meje v napoleonski dobi, zato pa so bili zelo opazni mejniki, ki so po letu 1814 določali meje ilirskega kraljestva. Mejo med Italijo in Avstro-Ogrsko so označevali kamni, ki so nosili letnici 1867, 1887 in 1911. Na jugoslovansko-italijanski meji so bili kamni z letnico 1947, in sicer v petih različnih oblikah. Mejo med Italijo in kraljevino Jugoslavijo so označevali trije tipi mejnikov; na 244 kilometrov dolgi meji med obema državama je bilo postavljeno 4614 mejnikov, kar pomeni, da je bila povprečna razdalja med mejniki 50 metrov. Ker je bil vodnik napisan pred mednarodnim priznanjem Slovenije, sedanjih razmer pri označevanju slovensko-italijanske meje ne upošteva.

Branko Marušič

Simon Wiesenthal, **Pravica, ne maščevanje**. Ljubljana: Delavska enotnost, 1994. 375 strani.

»Moral duties have no terms« je formulacija, ki me trdovratno spremlja, odkar sem jo v zvezi s problematiko genocida nad Judi prebral v obravnavani knjigi. Ne poznam sicer zbornika, za katerega je Simon Wiesenthal želel pridobiti tudi tekst ameriškega senatorja Roberta Kennedyja in v odgovor prejel telegram s pričujočo vsebino, vendar ne glede na to menim, da gre za eno najjasnejših opredelitev tega, kar se v zvezi z *Holokaustom* ne sme zgoditi; zastaranje nacističnih zločinov namreč.

Na tiskovni konferenci ob slovenskem prevodu Wiesenthalovih spominov *Recht nicht Rache*, ki je bila septembra v Veliki dvorani SAZU, sem pod vtisom drugega (ali pa morda tretjega) branja poglavja o morali in njenih »rokih«, s podobnim uvodom v delno predstavitev avtorja in knjige, mislil predvsem na to, da je institucija zastaralnega roka za umor ena največjih pomanjkljivosti pravne norme kontinentalne Evrope. Pravi cinizem pa je dejstvo, da sta Nemčija in Avstrija z osmim majem '65 docela resno predvideli zastaranje nacističnih zločinov. Še bolj problematično pa je dejstvo, da se je tej značilno nemški doslednosti dejansko postavil po robu samo Wiesenthal. Zato gre tudi njemu vsa zasluga, da se to ni zgodilo, da do zastaranja ni prišlo. To je toliko važnejše, če vemo, da v Vel. Britaniji, ZDA in Kanadi zastaralnega roka za umor in pomoč pri umoru ni. Wiesenthal sicer pravi, da se je predvidevalo, da bo ta rok dovolj dolg, se pravi, »da bo tudi glede zločinov nacističnega obdobja zadoščeno pravici« (176), vendar tega ni mogel resno verjeti nihče, ki se je kdajkoli, na kakršnokoli način ukvarjal s to problematiko. Prav gotovo pa vsakdo, ki je od vsega začetka vedel, kaj se skriva za takšnimi izrazi in kraticami kot je na primer ODESSA.

Morda je zato prav, da začnemo kar s tem poučnim poglavjem iz Wiesenthalove knjige. Nenazadnje gre vendarle za dogajanje, ki je segalo še globoko v povojni čas, predvsem pa je prav organizacija, ki si je nadela to ime in okoli katere se je to dogajanje odvijalo, najboljši dokaz za to, da sta bili dve desetletji premalo za izpeljavo vseh postopkov proti vojnim zločincem. Nenazadnje tudi zato, ker je bilo le-te potreba najprej najti in to praviloma zunaj Nemčije oz. zunaj Evrope. Wiesenthal je, kot sam pravi, zgolj po naključju že kmalu po koncu vojne zvedel, da so se (l. 1947) posamezni vplivni in bogati nacisti na svobodi lotili naloge, »da postavijo na noge največjo begunsko organizacijo v zgodovini«. (s. 70). S tem je bilo tudi od vsega začetka znano, na kakšen način in s čigavo pomočjo je izginilo nekaj najhujših vojnih zločincev. Gre seveda za pobege, ki jih je ali organizirala sama ODESSA – »Organization der ehemaligen SA-Angehörigen« (»Organizacija nekdanjih pripadnikov SS«) ali pa so sodelovale tudi različne druge institucije, med drugimi tudi katoliške cerkve. Najbolj znan je denimo postal frančiškanski samostan na via Sicilia v Rimu, ki »se je spremenil v pravo pravcato tranzitno taborišče« za nacistične v begu. Ob tem je potrebno takoj opozoriti na to, da skuša Wiesenthal držo cerkve posebej razčleniti, saj navaja možnost, da so nekateri duhovniki napačno razumeli ljubezen do bližnjega. Predvsem pa se nagiba k stališču, »da je bila cerkev razklana med duhovnike in redovnike, ki so v Hitlerju spoznali Antikrista in so bili do Judov usmiljeni, in tiste, ki so v nacistih videli silo, ki bo naredila red v boju proti moralnemu propadu in proti boljšeizmu« (71).

Vprašanje, ki se ob takšni dejavnosti postavlja, je seveda, kako je bilo mogoče takšno organizacijo vzdrževati. Ponarejeni dokumenti, transport, skrivališča, pomagači ... vse to veliko stane. »Nacistične živine so kradle kot srake« začne svoje pojasnjevanje Wiesenthal, pojasnjevanje, ki nato preide v izčrno opisovanje najvažnejših dogodkov (sestanke nacističnih gospodarstvenikov še pred koncem vojne ...) in dejstev (seznami naropanege blaga, katerih se eden začne z postavko »25 tovornih vagonov ženskih las« (97), ki nam povedo, da je bilo denarja in sredstev, ki so jih nacisti ob koncu vojne uspešno poskrili, še

veliko več in za celo vrsto drugih stvari. Poleg mreže za beg nacistov iz države so ODESSA in posamezniki najemali in kupovali tudi vile v Španiji, za tiste težje *primere* pa v Urugvaju, Argentini, Siriji ... skratka v J. Ameriki ali na Bližnjem Vzhodu.

Letnica 1947 je pri tem pomembna zato, ker takratnih znanilcev prihajajoče *Hladne vojne* ni bilo mogoče več odpraviti kot začasnih »defektov« v odnosih *Vzhoda* in *Zahoda*, temveč je bilo tedaj že jasno, da je pred vrati dolgotrajnejši proces blokovske razcepjenosti. Glede na to so tudi »članki stranke« čez noč postali zanimivi kot mogoči zavezniki v morebitnem spopadu s komunističnim taborom. Takšna drža se je nato stopnjevala vse do točke, ko je, podobno kot v Avstriji, prišlo do neposrednega političnega kokeriranja z nekdanjimi NSDAP-jevci. Za njihove glasove so se začeli potegovati vsi, tako narodnjaki, svobodnjaki, liberalci, krščanski demokrati kot tudi socialdemokrati. Slednji so – vsaj pri naših severnih sosedih – v nekem obdobju prednjačili, pa čeprav so l. 1945 sklenili, da noben nacionalsocialist ne sme opravljati funkcij znotraj njene organizacije. Konverzija se je kasnejšim generacijam zdela toliko hujša, ko so ugotovile, da so bili leta 1970 štirje od enajstih ministrov socialistične enobarvne vlade nekdanji člani NSDAP ... (302).

Naslednje važno sporočilo obravnavane knjige je eksplicitno opozorilo na to, da sovraštvo do Judov ni le značilno nemška oz. avstrijska okvara (o čemer pričajo poglavja z naslovi »Judi in ...«, npr. »Judi in Ukrajinci«, »Judi in Poljaki«). Spomnimo se samo na delo z naslovom *Judovstvo brez maske*, ki ga je izdal član Ukrajinske akademije Kičko in bi, tako Wiesenthal, moralo biti na častni polici Rosenbergove knjižnice. Poleg tega so ukrajinski časopisi kar naprej objavljali antisemistične karikature, ki so bile čisti plagiat nacističnih. Prav tako pa je zgovorna tudi značilna kolaboracionistična izjava tega časa, češ, »to kar znajo Nemci, obvladamo Ukrajinci bolje (in), če vas skomina po tem, lahko vsak hip doživite drugi Babji Jar«. (V Babjem Jaru je bilo leta 1941 pred očmi ukrajinskega prebivalstva pobitih petinštirideset tisoč Judov, 219).

Antisemitizem Poljakov avtor knjige pozna že iz časov svojega otroštva. Zato ob tem, da je prepričan, kako je na Poljskem, podobno kot v Avstriji, antisemitizem »zakoreninjen« in »neiztrepljiv« pojav, samo še enkrat hladno ugotavlja, da so se »celo takrat ... ko so poljske Jude že stlačili v geta in ko so jih množično pobijali ...« našli Poljaki, ki so menili, da je Hitler naredil vsaj nekaj dobrega, in sicer jih je rešil »judovske kuge« (221).

Poglavja o judovskem odnosu do sveta so dragocena še iz dveh razlogov. Prvič zato, ker tematizirajo tudi odnose med samimi Judi, po drugi strani pa dokazujejo, da v prvi kategoriji za iztrebljenje določenih »ras« niso bili edini, temveč so jim žalostno družbo delali Cigani. V prvem primeru t.j. v obravnavi odnosa med samimi Judi nam Wiesenthal potrjuje to, kar smo več ali manj vedeli, in sicer, da so tudi Judi sodogovorni za Holokaust. Najprej zaradi svoje dolge ignorance; v ZDA je ta velikokrat »zdržala« vse leto 1943 (celih deset let preganjanja tore) ter zaradi gospodarskih »aranžmajev« judovskega kapitala in nemških naložbenih možnosti. Kasneje, v času vojne, pa zaradi vloge *judovskih svetov* v getih. Slednji so namreč mnogokrat sami odbirali žrtve za koncentracijska taborišča in zato nacistom priskrbeli določeno, čeprav majavo, legitimiteto. Kar pa zadeva Cigane, nekateri žal še danes ne vedo, da jih je nacistični režim preganjal s podobno ihto kot Jude, žalostno pa je tudi dejstvo, da so jih v upravnih in policijskih uradih Zvezne republike Nemčije, še po vojni obravnavali kot 'kurje tatove', za katere je bilo takorekoč samoumevno, da jih je Hitler zaprl.

»Njih niso nikoli tako kot Jude obravnavali kot preganjance iz rasnih razlogov, temveč kot posebno vrsto 'asocialnih' ljudi, katere so v tretjem rajhu namesto v prisilne delavnice pač pošiljali v koncentracijska taborišča« (233). Poleg tega nam Wiesenthal pove še, da so zaradi takšnega gledanja Ciganom na začetku zavračali sploh vsako obliko odškodnine. Šele pozno in po tem, ko je nastalo združenje Sintijev in Romov (obeh največjih ciganskih rodov), in ob močni Wiesenthalovi podpori je v javnost prodrl nekaj osnovnih podatkov iz dokumentacije o njihovi tragediji. Kljub temu pa so Cigani še naprej ostali oškodovani tudi v primerih, ko so obstajale zakonske možnosti, da bi dobili odškodnino. Z vnovičnim opozarjanjem na to, da so za tako stanje bili sodogovorni tudi judovski funkcionarji, pa Wiesenthal še enkrat dokazuje, da njegovo imenovanje za dodelitev Nobelove nagrade ni bilo naključno. Ni namreč veliko Judov, ki bi si upali javno razgrniti sramoto, ki ga je npr. zakrivilo ravnanje osrednjega sveta Judov v Nemčiji ob pripravi prireditve ob obletnici osvoboditve taborišča Bergen-Belsen l. 1945. Osrednji svet Sintov in Romov je namreč prosil, da tudi njim dajo možnost za nagovor ob spominski slovesnosti, vendar je osrednji Judovski svet to zavrnil, čeprav je bilo vsem znano, da so v tem taborišču izgubili življenja tudi sorodniki Ciganov (234).

Zelo pomembna se mi zdi avtorjeva koncizna obsodba kakršnega koli totalitarizma in dogmatizma, obsodba, ki jo vedno znova spremljajo opozorila, da ne smemo mešati na videz podobnih pojavov ... »Četudi gre za dve veliki pošasti svetovne zgodovine, pa je vendarle nedopustno enačiti Stalinovo kriminalnost s Hitlerjevo. Vsaj zavestne, načrtovane in industrijsko izvedene iztrebitve celih narodov Stalin ni izvajal« (178). Če ne zaradi drugega, so takšna opozorila pomembna zato, ker so nacistični morilci iz tega poskusa enačitve dejansko kovali dobičke. »V obdobju hladne vojne se je iskanje nacistov tako rekoč ustavilo. Postopki, ki so tekli, so se prekinili, procesi, do katerih je prihajalo, pa so se vse pogosteje zaključevali s oprostilnimi sodbami.« Takšna opozorila iz ust tako uglednih avtorjev kot je Wiesenthal, so še posebno pomembna, ker tudi v stroki, t.j. v zgodovinopisju, ni malo poskusov preinterpretacije tega obdobja človeške zgodovine. Predvsem v nemški historiografiji poznamo nekaj primerov, na katere nas je prvi opozoril Habermas pred slabimi desetimi leti. Misli je predvsem na Nolteja. Ne smemo pa pozabiti Hillgruberja in njegove relativizacije nacističnih zločinov, niti avtorjev kot je Stürmer. Prvi se je do te mere poglobil v primerjavo med rusko fronto in »grozljivimi razmerami«, v katerih je živel nemško civilno prebivalstvo, da šest milijonov pobitih Judov še opazil ni, zgodovinarji Stürmerjevega kova pa so

v izogib priznanja nacističnih zločinov preprosto operirali z nekakšnimi geopolitičnimi koncepcijami srednjega dometa.

Za takšno stanje na področju historične interpretacije pa niso odgovorni samo eksplicitni advokati nacizma, temveč tudi tisti (večinski) del historične interpretacije *nacionalnega*, ki poudarja, da je obstojnost znanstvenih trditev in političnokulturna učinkovitost odvisna le od notranje vsebine znanstvene razlage ali notranje znanstvene resnice. Motivi tega historičnopolitičnega zanimanja za preteklost pa so – podobno kot pri orientalizmu – docela oprijemljivi v sami izbiri in znotraj *trenutno protežiranih poglavij* historiografske analize in interpretacije. Teme in poglavja so tesno povezane s konstituiranjem nacionalne države in vse do danes ne moremo prepričljivo trditi, da so historiografske usmeritve, ki želijo prebroditi posledice znanstvenih utemeljitev in opravičevanj »agresivne osvajalske politike« (Nemčije na primer) kakorkoli prispevke k preseganju sodobnega *antinacionalizma* in *antisemitizma*. Slednji je pravzaprav še najbolj značilen primer vsajenega načina predelave sveta našega lokalnega okolja, vsaj če pogledamo tisti del razikave »Slovensko javno mnenje«, ki govori o razmerju do Neslovencev ali drugačnih Slovencev (»druge rase«, »muslimani«, »Židje«). Iz tega se namreč neizpodbitno kaže konstruirano slovenskega šovinizma, saj več kot 20 odstotkov anketiranih Slovencev izjavlja, da so »Židje« zanje neprijetni sosede, pri čemer so samo dobri 4 odstotki sploh imeli z njimi osebni stik. Ta podatek seveda povsem sovпада z ugotovitvami Slavoja Žižka. Predvsem pa tisto, ki zadeva razmerje med stopnjo antisemitizma in dejanskim številom Judov. Antisemitizem je še vedno največji tam, kje je Judov najmanj, torej tudi v Sloveniji. Do podobnih rezultatov so prišli tudi drugi avtorji. Avstrijec Helmut Gruber, v svojem delu *Antisemitismus im Mediendiskurs. Die Affäre »Waldheim« in der Tagespresse* (Wiesbaden 1991) prihaja do podobnih ugotovitev kot Žižek. Nekaj podobnega smo lahko prebrali tudi v septembrskem *Spieglu*, ki predstavlja največjo nemško javnomnenjsko raziskavo tega leta na temo nemške mladine in njenega odnosa do sveta.

Skratka, cela vrsta podatkov, analiz in interpretacij priča o tem, da je tematizacija genocida nad Judi, interpretacija nacizma in spremljanje njegove reinkarnacije še vedno problematična ter da zaradi pomanjkanja političnih, filozofskih, socioloških in zgodovinskih refleksij tisti del človeštva, ki teži k emancipaciji »ras« in »narodov«, ne bo mogel shajati brez takih knjig kot so Wiesenthalovi spomini.

Tem ljudem namreč še vedno pozvanja v ušesih srhljiva napoved neonacistov: »*Wir sind nicht die letzten von Gestern, wir sind die ersten von Morgen*«.

Oto Luthar

Ferenc Stipkovits, **Porabski Slovenci**. Dodatki k zgodovini porabskih Slovencev 1945–1949 = Szlovének a Rábamentén ... Cselekmények : Módszertani Szakcsoport, 1994. 88 + 90 strani.

Za tiste, ki ne samo s strokovnega vidika, temveč tudi s srcem spremljajo dogajanja v Porabju, vzbuja pojav vsake nove knjige o Slovincih v Porabju praznično vzdušje. Vzdušje prazničnosti ob knjigi dr. F. Stipkovitsa (profesorja Visoke učiteljske šole v Szombathelyu/Sombotel), ki je bila predstavljena 27. aprila v Monoštru (v organizaciji Zveze Slovencev na Madžarskem), je utemeljeno vsaj iz treh razlogov:

1. Knjiga obravnava nezadostno raziskano zgodovino Slovencev v Porabju in posebej še zapleteno prelomno obdobje (1945–49) v življenju Slovencev v Porabju.

2. Avtor publikacije dosledno uporablja termin Slovinci v Porabju ali na Madžarskem, kar v primeru madžarskih avtorjev ni vedno samo po sebi razumljiva opredelitev.

3. Publikacija je dvojezična. S tem izdajateljji nadaljujejo že pred leti uveljavljeno prakso dvojezičnih izdaj v Porabju. Dvojezično zasnovana publikacija zagotavlja širši krog bralcev na Madžarskem in v Sloveniji. Zlasti bo dobrodošlo, da se bodo tudi madžarski bralci seznanili s položajem Slovencev v Porabju v prvih povojnih letih, kar bo prispevalo k boljšemu razumevanju porabskih posebnosti današnjega časa.

Dvojezična izdaja prispeva tudi k bogatitvi jezikovne kulture bralcev. Ob strokovnem prevodu prof. Elizabete Bernjak lahko bralci preverjajo svoje znanje iz madžarskega in slovenskega jezika. Nenazadnje pa dvojezična izdaja navaja na medsebojno razumevanje in sožitje prebivalcev na narodnostno mešanih območjih.

V kratkem uvodnem preseku zgodovine Slovencev v Porabju avtor upošteva dela slovenskih avtorjev, ki so pomembno prispevali k raziskovanju Porabja (t.j. Vilka Novaka, Ivana Zelka kakor tudi raziskovalko iz Porabja M. Kozar Mukič). V prvem poglavju (zaključek vojne in dogajanja v letu 1945) avtor okarakterizira Slovence v Porabju kot globoko verno ljudstvo, »ki se ni zanimalo za politiko in je živele samo zase«. Zaradi stoletja trajajočih težkih življenjskih razmer so se Slovinci zaprli vase, ostajali brez lastnih političnih organizacij in tudi brez inteligence. Osvoboditev so leta 1945 pričakali v Porabju brez posebnih bojov, vendar polni negotovosti ob rojevanju nove oblasti na Madžarskem in v sosednji Jugoslaviji.

Leto 1945 je na Madžarskem obdobje levičarskih agitacij, nastajanja narodnih odborov, izvajanja obvezne oddaje pridelkov in priprav na agrarno reformo. Kmetje v Porabju so zaradi širjenja glasov o delitvi zemlje ponovno upali (enako kot v času revolucije 1918–19), da se bo njihov položaj z dodelitvijo zemlje izboljšal. Njihova upanja se niso izpolnila, obdelovalnih površin za delitev je bilo komaj kaj, zato so ostali mnogi razočarani in so iskali možnosti za preživetje ponovno v sezonskem delu (in dugem dopolnilnem delu) vse do 60. let, ko se je pričel industrijski razvoj Monoštra. Razpoloženje prebivalcev slovenskih vasi je prišlo do izraza v prvih demokratičnih volitvah leta 1945. Volilci so se množično opredelili za Neodvisno stranko malih posestnikov (ki jo je podpirala tudi duhovščina). Volilni rezultati so v posa-